ISSN: pISSN 2976-1344 eISSN 2976-1352
AMC Multidisciplinary Research Journal (AMRJ)
Volume: 4 Issue: 1, Year 2025
****

एक चिहान उपन्यासमा अल्भेको समाज

A Society Entrapped in the Novel Ek Chihan

गिरिराज पौडेल
Giriraj Poudel

DOI: https://doi.org/10.3126/amrj.v4i1.78684

[1]उप-प्राध्यापक, नेपाली,त्रि.वि.वि, महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगन्ज
[1]Corresponding Author: ORCID: https://orcid.org/0009-0007-1551-461X Email: grpaudel705@gmail.com
Article History: Received: Jan. 10, 2025 Revised: April. 4, 2025 Received: May. 5, 2025

लेखसार

उपन्यासकार हृदयचन्द्र सिंह प्रधानद्वारा लिखित एक चिहानमा तत्कालीन समाज तथा सामाजिक सुधार तर्फ के कस्तो अवस्था रहेको छ भन्ने विषयको अध्ययन तथा विश्लेषणमा प्रस्तुत लेख केन्द्रीत रहेकोछ । यसले वि.सं. २०११ साल आसपासको नेपाली समाजको जीवनको सन्दर्भलाई उठान गरेको छ । वि.सं. २००७ सालको परिवर्तनले देशमा राजनैतिक परिवर्तन गराए पछि आमजनमानसमा चेतनाको अभिवृद्धि भए पनि सामन्त, शोषक र षडयन्त्रकारीहरुको दबदबा भने यथावत रहेकाले सर्वसाधारणले यातना र दुःख पाइरेहेको आवस्था कायमै थियो । जनमानसमा दुःख र सास्तीबाट मुक्ति प्राप्त गर्ने चाहना स्वरुप समाजमा रहेको कुसंस्कार, कुप्रथा, कुप्रवृतिको भन्डाफोर गर्दै जनमानसमा रहेका नराम्रा प्रवृति तथा चालचलन प्रतिको परिवर्तनको भावना यस उपन्यासमा रहेको छ । समाजमा विद्यमान रुढीगत प्रवृतिले गर्दा तत्कालीन समाजका व्यक्तिहरुमा दास प्रवृति मौलाउदै गएको र यसले गरीव वर्ग गरीव र धनी वर्ग धनी हुदै गएको अवस्थाको कुरा नै यस लेखको सार हो । अनुसन्धानको ढाँचामा आधारित प्रस्तुत लेखमा पुस्तकालयीय कार्यका आधारमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोतको संकलन गरी अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत कृतिले समाजमा जरा गाडेर बसेका रुढीवादी मूल्यमान्यतामा परिर्तन वा सुधार गर्ने अपेक्षा राखेको छ । समाजमा विद्यमान तिनै प्रवृतिहरुले मानिसलाई पारेको नराम्रो असर प्रति सचेत गराउनु पनि यस लेखको निष्कर्ष हो ।

शव्दकुन्जी : अनुसन्धान, रुढीवादी, मूल्यमान्यता, वर्गीयता, अध्ययन, कुप्रवृति, मार्क्सवाद, साम्प्रदायिता, पर्यावरण, समाजसापेक्ष, प्रतिविम्ब, प्रतिछायाँ

विषयपरिचय

उपन्यास हृदयचन्द्रसिंह प्रधान (वि.सं. १९७२-२०१६) नेपाली साहित्यका आख्यान, नाटक, निबन्ध तथा समालोचनाका विधागत क्षेत्रमा कलम चलाउने सफल व्यक्तित्व हुन् । यिनका स्वास्नीमान्छे (२०११) र एक चिहान)२०१७) उपन्यास, भूस्वर्ग (२००३), तिस रुपियाँको नोट (२००४), जुँगा (२००९), कुरा साँचो हो (२०११) र अफसोच (२०२७) निबन्बध संग्रह, छेउ लागेर (२००६), गंगा(२०१६) र कीर्तिपुरको युद्धमा (२०१६) एकांकी संग्रह, केही नेपाली नाटक (२००२), साहित्य र दृष्टिकोण (२००४), भानुभक्त एक समीक्षा (२०१३) र नेपाली काव्य र यसका प्रतिनिधि कवि (२०२१) समीक्षात्मक कृतिहरु, उनको आँसु (२०१२) र उपन्यास हृदयचन्द्रका कथाहरु (२०१५) कथासंग्रह र चिन्ह परिचय (२०००) व्याकरणका पुस्तकहरु प्रकाशित छन् । यिनको दुवै उपन्यासमा नेपाली समाजमा रहेका निम्नवर्गीय नेपाली समाजमा रहेका निम्नवर्गीय जनताका पीडा र व्यथा प्रस्तुत गरी समाजको प्रगति र उन्नतीको अपेक्षा गरिएको गरिएको छ । उपन्यास हृदयचन्द्र सिंह प्रधान समाजोपयोगी विचारकको औपन्यासिक प्रतिपादन नै वास्तवमा उनको विशिष्टता हो (प्रधान,२०५२,पृ.५५) ।

एक चिहान' उपन्यास हृदयचन्द्र सिंह प्रधान द्वारा लेखिएको सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास हो । यस उपन्यासमा काठमाडौं शहरको २०११ सालतिरको समाजलाई देखाइएको छ । यस उपन्यासमा देखिने समाज दुई वर्गमा विभाजित छ । समाजमा हुने खाने वर्गहरु गरिबहरुलाई थर्काएर एवम् अनेकजालझेलमा फसाएर मोजमस्ती गरिरहेका देखिन्छन् । शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता क्षेत्रमा हुने खानेहरुकै पहुच छ । त्यस्ता मान्छेहरुले पनि गरिबहरुलाई सहयोग गरेजस्तो गर्छन् तर त्यसभित्र स्वार्थ लुकेको हुन्छ भन्ने यथार्थ यस उपन्यासमा देखिन्छ । यिनी नेपाली उपन्यास परम्परामा समाजवादी यथार्थवादी धारा भित्र्याउने सुधारवादी, मानवतावादी, विचारप्रधान उपन्याासकार हुन् (लुइटेल, २०६९, पृ. १३६) ।

चिहान' उपन्यासमा सामाजिक असमानतालाई सहज र प्रभावकारी रुपमा प्रस्तुत गरी सामाजिक कुसंस्कार, धार्मिक अन्धविश्वास, आर्थिक शोषण र जातीय साम्प्रदायिकताको विरोध गर्नेतर्फ यिनको लेखनी अगाडि बढेको देखिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासले क्रान्तिकारी तथा सुधारवादी प्रवृतिलाई भित्र्याएको छ । साथै समाजका विपन्न वर्गको दयनीय अवस्था पनि देखाइएको छ । जो किसान छ, दिनरात मिहिनेत गर्छ उसैलाई हातमुख जोड्न मुश्किल पर्छ अनि जो सिकर्मी छ उसैको घर भत्किएर जीवन सकिने अवस्था यस उपन्यासमा देखाइएको छ । जातीय विभेद, रुढिवादी सोच तथा सामाजिक आर्थिक असमानताका कारण गरिबहरु धेरै शोसित भएको यथार्थ उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । शोषणले सिमा नाघे पछि गरिबहरुमा बिस्तारै चेतनाको लहर पलाउन थालेको अवस्था पनि उपन्यासले देखाएको छ । बाबुआमाको काजक्रिया गर्दा गरिबले पनि दान दिनैपर्ने, ऋण काडेर भएपनि भोज खुवाउनु पर्ने र धार्मिक आडम्बर देखाउनै पर्ने जस्तो परम्पराको विरोध यस उपन्यासले गरेको छ । समाजका टाठाबाठाले जनतालाई शोषण गर्दै आएको र यसलाई परम्परा बनाएर ल्याएका हुदां यस्तो गलत परम्परा तोड्नु पर्ने मान्यता उपन्यासमा पाइन्छ । समाजका धनी वर्गहरु गरिबको पसिना चुसेर मोज मस्तीमा भुल्ने गरेको अति गरिबहरु चाहिं भोकभोकै मर्नुपरेको यथार्थ उपन्यासले चित्रण गरेको छ । सुब्बा सुरमान र गोदत्तप्र साद जस्ता निच शोषकले सहयोगी जस्तो गरि कसरी गरिब जनताको शोषण गर्छन भन्ने कुरा उपन्यासमा देखाइएको छ । त्यस्ता शोषकहरुको दया मायाबाट उन्नति कहिल्यै हुन नसक्ने विचार व्यक्त गरेको छ । यस प्रकार एकचिहान उपन्यासमा यी र यस्ता थुप्रै सामाजिक जागरणका लागि आवश्यक पर्ने प्रगतिवादी विचारहरु प्रस्तुत गरिएका छन् र तिनै विचारका माध्यमबाट सामाजिक विकृति हटाएर असल समाजको निर्माण गर्न उपन्यासले अनुरोध गरेको छ ।

अध्ययन विधि

एक चिहान उपन्यासको सामाजिक पक्षको अनुसन्धानात्मक लेख पुस्तकालय विधिद्वारा तयार गरिएको छ । यसमा प्राथमिक र द्वितीयक गरी दुई प्रकारका सामग्रीहरु प्रयोग भएका छन् । प्राथमिक सामग्रीका रुपमा एक चिहान उपन्यास रहेको छ भने द्वितीयक सामग्रीका रुपमा उपन्यास सम्बन्धी विभिन्न समालोचनात्मक विचार, चिन्तनयुक्त पुस्तक, पत्रिकाहरुको प्रयोग गरिएको छ । यसैगरी सामाजिक पक्षको अध्ययन गर्न समाजवादी सिद्धान्तलाई पनि यसमा प्रयोग गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

समाजपरक समालोचना अङ्ग्रेजी भाषाको Socialist criticism को नेपाली रूपान्तर हो । यसको आशय साहित्यको समाजपरक अध्ययन भन्ने हुन्छ । "सामाजिक दृष्टिबाट साहित्यिक कृति तथा कृतिकारको अध्ययन, विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिलाई समाजपरक समालोचना प्रणाली भनिन्छ । यो समालोचना समाजसापेक्ष हुन्छ र यसको अध्ययनको केन्द्रबिन्दु सामाजिकता हुन्छ" (शर्मा र लुइटेल, २०७२, पृ.१२६) । यो पुरातन सामन्तवादी चिन्तनको विपरीत आएको परिवर्तनमुखी यथार्थवादी साहित्य चिन्तन हो । समाजशास्त्रको अध्ययन क्षेत्र व्यक्ति नभई समाज हो (दुर्खिम, ईस्वी १८९३-१९५६, पृ. १५१)) । यो अवधारणालाई नै समाजशस्त्रको वास्तविकको सिद्धान्त भनिन्छ । यस सिद्धान्तमा उनले व्यक्तिलाई भन्दा समाजलाई महत्व दिएको पाइन्छ । समाजको निर्माण व्यक्ति व्यक्ति मिलेर हुन्छ, सबै व्यक्तिका समान इच्छा आकाङ्क्षाहरुको संयोजनबाटै समाजका नीति नियमहरु पनि बन्दछन् तर जब मान्छे व्यक्तिबाट सामाजिक प्राणीका रुपमा रुपान्तरित हुन्छ त्यति बेला व्यक्ति गौण र समाज प्रबल हुन्छ । यस्तो आवस्थामा व्यक्ति समाज निरीह बन्न पुग्छ (दास र अन्य, २०६१, पृ. १५६) ।

यो समालोचना मार्क्सवादी चिन्तनसँग आधारित रहेको छ । यो सामालोचना पद्दतिअन्तर्गत साहित्यिक कृतिको अध्ययन र समाजको विश्लेषण गरिन्छ । यसको मूल आधार समाज हो । यस समालोचनाको सुरुवात अठारौँ शताब्दीबाट भएको हो । यस पद्दतिको सुरुवात एडमन्ड विल्सनले गरेका हुन् । इटालेली विधिशास्त्री गियाम्बाटिस्टा विकोले the new science (१७२५) नामक ग्रन्थ लेखेपछि यो समाजपरक समालोचनाको विकास भएको हो । विकोले सामाजिक सन्दर्भबाट होमरका महाकाव्यको विश्लेषण गरी ग्रिसेली समाजको चित्रण गरेपछि यस पद्दतिको सुरुवात भएको हो । सामाजिक दृष्टिबाट कृतिको अध्ययन विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने यो पद्दति मार्क्सवादी र गैह्रमार्क्सवादी धारका रूपमा विकसित र विस्तारित रहेको छ ।

साहित्यलाई समाजको दर्पणको रूपमा हिप्पोलाइट एडल्फ टेनले व्याख्या गरेका हुन् । उनको अध्ययनले समाजको प्रजाति, क्षण, परिवेश, लिङ्ग, धर्म, वर्ग, संस्कृति, सामाजिक मूल्यमान्यता आदिको चर्चा गर्छ । जर्मन समालोचक हेर्डररले ग्रीसेली र शेक्सपियरेली नाटकको अध्ययनका क्रममा युगका युगीन स्पन्दनहरू लेखकको चेतनामा प्रवाहित हुने साथै जाति आनुवंशिक गुण र युगको स्पन्दनले लेखको व्यक्ति चेतना प्रवाहित हुने निचोड निकालेपछि (आचार्य, २०६२, पृ.४५) यसैको आधारभूमिमा टेनले जाति, पर्यावरण र क्षणको मान्यता प्रतिपादन गरेका हुन् । साहित्य एक वा अर्को प्रकारले जीवनकै अभिव्यक्ति हो भने जीवन व्यक्तिगत भएर पनि सामाजिक भोगाइ हो । यही जीवन भोगाइबाट लेखकको चेतना निर्मित हुन्छ । साहित्य त्यही व्यक्ति चैतन्यको अभिव्यक्ति हो (त्रिपाठी, २०४९, पृ.१६५) ।

टेनले साहित्यिक कृतिलाई व्यक्ति चैतन्य तथा मनोविज्ञानको अभिव्यक्ति मान्दै यसलाई प्रकारान्तरले पर्यावरण र युगको अभिव्यक्ति मानेका छन् । यसमा व्यक्ति बाँचेको युगको अभिव्यक्ति र व्यक्ति आफू सम्बद्ध रहेका जातिको अभिव्यक्ति अन्तर्भूत रहेको हुन्छ । टेनले यसलाई जाति, पर्यावरण र क्षण भन्ने पदावलीमा सूत्रबद्ध गरी प्रस्तुत गरेका छन् (शर्मा र लुइटेल, २०७२, पृ.१२८)। साहित्यिक कृतिको वास्तविक मूल्य निर्णय गर्दा साहित्यकार बाँचेको अन्तर्बाह्य परिवेशको मूल्याङ्कनको ख्याल गर्नुपर्ने र साहित्यकार वा लेखकलाई समाजको सदस्यविशेष मानेर उसको रचना वा कृतिलाई समाजको गतिविधि र मान्यताहरूको उपज मान्ने या समालोचना प्रणाली तुलनात्मक रूपमा यथार्थ मानिन्छ । यसरी साहित्यिक कृतिको समाजसापेक्ष मूल्यनिर्धारण गर्ने यो अध्ययन पद्धति निरन्तर रूपमा विकसित र साहित्यचिन्तकका बीचमा लोकप्रिय पनि बनेको छ । समाजपरक समालोचनाका क्षेत्रमा प्रचलित टेनद्वारा प्रतिपादितको जाति, पर्यावरण र क्षणको यहाँ सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

पर्यावरण/वातावरण

पर्यावरण भनेको कुनै पनि मानिस बाँचेको बाहिरी भौतिक तथा समग्र वातावरण हो । "साहित्यकार जुन युगमा बाँचेको हुन्छ, त्यस युगको आफ्नै सामाजिक समस्या, सांस्कृतिक मान्यता एवम् विश्वास हुन्छ । यिनै समस्या, मान्यता तथा विश्वासलाई समग्र रूपमा पर्यावरण भनिन्छ"(शर्मा र लुइटेल, २०७२, पृ.१२९) । टेनले साहित्यकारको व्यक्तिगत स्वाभाव निर्माणदेखि लिएर उसको विचार निमार्णका लागि समेत ऊ बाँचेको समाजको भौतिक तथा सामाजिक परिवेशको अहम् भूमिका हुने भएको हुनाले यसलाई साहित्यको विश्लेषणका लागि एक आधार बनाएका छन् । कुनै मानिसको आनीबानी तथा चिन्तनको आधारशीला र पर्यावरणबीचका कार्यकारण सम्बन्ध रहेको हुन्छ । साहित्यकार बाँचेको समाजको प्राकृतिक तथा सामाजिक प्रभावसाहित्यमा पनि पर्ने भएकोलेसाहित्यको समाजशास्त्रीय अध्ययनमा परिवेशलाई पनि मुख्य आधारका रूपमा ग्रहण गरिएको छ । किनकी साहित्यिक कृतिभित्रको पर्यावरण कृतिको समाजसापेक्ष अध्ययन गर्ने महत्वपूर्ण कसी बन्न सक्छ ।

जाति :

टेनको समाजपरक मान्यताको पहिलो आधार भनेको प्रजातिगत अवधारणा हो । समाजमा भएका जातिगत पहिचानको छाप समाजका सबै मानिसमा पर्छ । खास मानव जातिका खास जीवनको आदर्श र जातीय-सांस्कृतिक मूल्यहरू रहेका हुन्छन् ।"यस्ता जातिगत विशेषताहरू त्यस जातिका सबै साहित्यकारमा घटी वा बढी मात्रामा पाइन्छ

। यसले गर्दा एक जातिको साहित्य अर्को जातिको साहित्यभन्दा भिन्न खालको हुन्छ"(शर्मा र लुइटेल, २०७२, पृ.१२९)। टेनका अनुसार मान्छेको जातिगत रूपमा विविधता रहेको हुनाले प्रत्येक मानिसमा उसका जातिगत विशेषता हुन्छन् । ऊ जहाँ गएपनि आफूले बाल्यकालमा सिकेका जीवन जिउने संस्कारहरू उसको आदर्शका रूपमा रहन्छन् र तिनै कुराको साहित्यमा प्रतिबिम्बन भएको हुन्छ (जैन, १९९२, पृ.२२) ।

समय

साहित्यकारका जीवनमा विभिन्न समयमा यस्ता विशेष क्षणहरू आउँछन्, जतिखेर ऊ साहित्यिक रचनाका लागि उद्वेलित र प्रेरित हुन्छ । टेनले यस्तो विशिष्ट अवस्थालाई प्रेरक समय भनेका छन् (शर्मा र लुइटेल, २०७२, पृ.१२९) । क्षणलाई टेनले साहित्य विश्लेषणको महत्वपूर्ण आधार मानेका छन् । साहित्यिक कृतिमा साहित्यकारले भोगेको क्षण विशेषको प्रतिच्छायाँ रहने भएको हुनाले त्यसको मूल्याङ्कन नगरी साहित्यको समग्र मूल्यको बारेमा यसै हो भन्न सकिन्न । किनकी साहित्यकारले तत् क्षणमा आएको समाजको प्रधान विचारलाई समातेर साहित्यको सिर्जना गरेको हुन्छ । (पाण्डेय,२००६, पृ.१२५)ले एउटा युगको संवाहकका रूपमा रहेको मुख्य विचारले सिङ्गो समाजलाई मार्गनिर्देशन गरेको हुने र समयको क्रमसँगै सो विचार गौण रूपमा रहेर अर्को विचारको उदय हुने र समाजको विकाससँगै क्षण परिवर्तन हुने भएकाले साहित्यको विश्लेषणमा टेनले क्षणको महत्वलाई प्राथमिकता दिएको बताएका छन् ।

उपन्यासमा अभिव्यक्त समाजिक पक्ष

एक चिहान उपन्यासले मूलतः नेपाली समाजमा जरो गाडेर बसेको अन्धविश्वास, कुसंस्कार र तिनले निम्न वर्गीय समाजमा पारेको असरहरुमाथि प्रकाश पारेको छ । रातदिन नभनेर मेहनत गर्दा पनि जीविका चलाउन धौ धौ हुने किसानहरु र त्यस प्रकारका रुढीमा फसेका वर्गहरुको यथार्थ चित्रण यस उपन्यासमा गरिएको छ । तिनै किसानहरुमाथि दुष्ट चरित्रका धनी व्यक्तिहरुले कुदृष्टि राख्ने, धनको धाकमा गरीव परिवारको स्वाभिमान र इज्जतमाथि आक्रमण गर्ने, नारीको मूल्य र महत्व नबुझ्ने, आँफु बसी सुख सयलको जीवन बिताएर ती परिश्रमी किसानको श्रमको महत्वबोध नगर्ने जस्ता गलत प्रवृति पनि समाजमा पाइन्छन् । यस्ता गलत प्रवृति नेपाली समाजमा अहिले पनि छन् । हाम्रो समाजमा जालीफटाहा, शोषकसामन्तहरू छन् तिनीहरूले सोझासाझा जनतालाई जहिलेसुकै दुःख दिइरहन्छन् । यसप्रकारका व्यक्तिहरूबाट सधैँ सतर्क हुनु पर्छ भन्ने धारणा यस उपन्यासमा राखिएको छ । हाम्रो समाजमा अझै पनि नारी वा स्त्रीलाई सम्मान गर्ने भावनाको विकास भइसकेको छैन । क्रमशः यसलाई सुधार्दै लानु पर्छ भन्ने धारणा पनि यस उपन्यासको अर्को उद्देश्य वा भाव हो । हाम्रो जस्तो समाजमा आर्थिक कारणले थुप्रै कुराहरू निर्धारण गर्छ । त्यसकारण जस्तोसुकै आर्थिक स्तरका व्यक्तिहरूको पनि सामाजिक सुरक्षा हुनु पर्छ भन्ने धारणा नै यस उपन्यासको मूल भाव हो । वर्गीय दृष्टिले समाज विभाजित छ । त्यसमा गरिब वर्गका व्यक्ति र धनीवर्गका व्यक्तिका बिचमा सधैँ सङ्घर्ष भइरहन्छ तर अन्त्यमा गरिब वर्गको जित निश्चित छ भन्ने धारणा नै यस उपन्यासको मूल भाव हो । सामाजिक संरचनाभित्र आर्थिक रूपमा कमजोर र निमुखा व्यक्तिहरू जहिलेसुकै दमित अवस्थामा बाँचि रहेका छन् । त्यस प्रकृतिका सामाजिक समस्याका विरुद्ध विस्तारै सङ्गठित हुनु पर्ने आजको आवश्यकता हो भन्न खोज्नु यस उपन्यासको मूल भाव हो ।

उपन्यासले उठान गरेका मुख्य सामाजिक पक्षहरु

सामाजिक पक्ष

यस उपन्यासमा प्रयोग भएको समाज भनेको अर्धसामन्ती वर्गीय समाज हो । जहाँ किसानवर्गका अत्यन्तै न्यून आर्थिक अवस्था भएका व्यक्तिहरु र शोषण गरेरै किन न होस् धनसम्पत्ति कमाएका उच्च धनाढ्य व्यक्तिहरू पनि छन् । यस उपन्यासको सामाजिकता भनेको अर्धसामन्ती समाजको चित्रण हो । नितान्त खेती किसानमा आधारित भएर जीविकोपार्जन गर्ने किसानहरूको समाज उपन्यासमा चित्रण गरिएकाले किसानहरूको सेरोफेरो नै यस उपन्यासको सामाजिकता हो । समाजको सामाजिक संरचनामा कतै उच्च धनाढ्य व्यक्तिहरू पनि छन् भने निकै न्यून

आर्थिक स्थितिका व्यक्तिहरू पनि छन् । त्यसकारण यस उपन्यास ग्रामीण परिवेशको सामाजिकताको सेरोफेरोमा केन्द्रित छ । समाजमा आर्थिक कारणले धनी व्यक्ति र गरिव व्यक्तिका बिचमा सङ्घर्ष सुरु हुँदै गएको सामाजिक प्रस्तुति नै यस उपन्यासको सामाजिकता हो । कुनै साहित्यिक कृतिहरू सामाजनिरपेक्ष भएर चल्न नसक्ने हुँदा यस उपन्यासमा पनि राणाकालीन समयको अवेशेषका रूपमा रहेको सामाजिक चित्रण नै यस उपन्यासको सामाजिकता हो ।

एक चिहान प्रगतिशील विचारधारा आत्मसात् गरी लेखिएको सामाजिक उपन्यास हो । यथास्थिति प्रगतिको अवरोधक हो । यथास्थितिमा प्रगति असम्भव नै हुन्छ । विकृति, विसङ्गति र विरोधाभासहरू अधोगतिका सूचकहरू हुन् । सामाजिक प्रगतिका लागि त्यस किसिमका विषम स्थितिबाट माथि उठ्नै पर्दछ । विद्यमान कुरीति र कुसंस्कारका ठाउँमा नवीन मान्यता र नयाँ परम्पराको जग बसाल्नै पर्छ । यसका लागि आदर्श मार्ग अवलम्बन गरी अग्रगमनतर्फ लाग्नुपर्छ । उपन्यासकार हृदयचन्द्र सिंह प्रधान समाजलाई प्रगति तथा अग्रगमनतर्फ उन्मुख गराउने उद्देश्य लिई कलम चलाउने सचेत साहित्यकार हुन् । उनले आफ्नो उपन्यासमा समाजका रुढिवादी कुप्रथाको विरोध गरी सुधारको सन्देश दिएका छन् । अन्धपरम्परा, आडम्बर, जातिगत सङ्कीर्णता र कट्टरता प्रगतिपथका व्यवधान वा तगाराहरू हुन् । लेखकले उपन्यासमा यस्ता खराबीप्रति तीव्र विरोध जनाएका छन् ।

यस उपन्यासमा विशेष गरी निमुखा किसानहरूको दिनचर्या प्रस्तुत गरिएको छ । लेखकले किसानहरूले दैनिक जीवनमा भोग्नुपरेका समस्या र बेहोर्नुपरेका व्यवधानहरूको विस्तृत व्याख्या गरेका छन् । समाजमा वर्गभेदको स्थिति स्पष्ट रूपमा देखिएको हुनाले लेखकले उपन्यासमा यसको अन्त्य नभई उन्नतिका द्वार खुल्न नसक्ने वास्तविकतातिर पाठकको ध्यानाकर्षण गराईएको छ । हाम्रो समाजमा विविध प्रकारका विकार तथा विकृतिहरू छन् । तिनीहरूको सुधार गर्नु नै एक चिहान उपन्यासको उद्देश्य हो । समाजमा विद्यमान अन्धपरम्पराको विरोध गर्दै त्यसप्रकारका रूढिवादी विचारको वहिष्कारको चाहना व्यक्त गर्नु यस उपन्यासको मूलभाव पनि हो ।

आर्थिक पक्ष

नेपाली समाजमा गरिब वा निम्न वर्गका श्रमजीवी वर्गको दिनचर्या र उनीहरूका सामाजिक आर्थिक समस्याहरूको उठान यस उपन्यासमा भएको छ । घनी वर्गले गरिबहरूको जीवनमा कसरी हमला गर्न खोज्छन् ? उनीहरूले गरिबमाथि के कस्तो व्यवहार र शोषणको प्रयास गर्दछन् ? यसले गरिब नेपालीहरूको जीवन सङ्घर्षलाई मार्मिक रूपमा प्रकट गरेको छ । गरिबहरूले जीवनभर काम गर्दा पनि छाक टार्न धौ-धौ परेको छ । अरूको घर बनाउने सिकर्मी आफ्नै घर मर्मत गर्न नसक्दा त्यसैको भग्नावशेषमा पुरिएर मर्नु परेको कारुणिक अवस्थाको चित्रण यस उपन्यासमा पाइन्छ । समाजमा चेतनाको स्तर नउठेसम्म समाजको विकास हुँदैन । राष्ट्रिय एकता कायम राख्न जातीय साम्प्रदायिकताको अन्त्य र अन्तर जातीय विवाहलाई महत्व दिनु पर्दछ । जबसम्म जातिगत विभेदताको सङ्कीर्णता समाजमा रहन्छ तबसम्म राष्ट्रको उन्नति र प्रगति हुन सक्दैन भन्ने सन्देश उपन्यासले दिन खोजेको छ । यसमा वैवाहिक परम्परालाई अनावश्यक र खर्चिलो नबनाई घाँटी हेरी हाड निल्न आग्रह गरिएको छ । शोषितहरूले शोषक वर्गको अन्याय र अत्याचार चुपचाप सहेर नबसी विद्रोह गर्न र जुध्न सिक्नु पर्छ । समाजका विकृति र विसङ्गतिहरूको अन्त्य गरी स्वस्थ समाजको निर्माणमा लाग्नु पर्छ भन्ने सन्दश दिने उद्देश्य यस उपन्यासले राखेको देखिन्छ ।

सांस्कृतिक पक्ष

एक चिहान उपन्यासमा प्रगतिवादी विचार व्यक्त गर्ने क्रममा उपन्यासकारले हाम्रो सांस्कृतिक पक्षको वारेमा राम्रो विश्लेषण गरेको पाइन्छ । उपन्यासका मुख्य पात्र अष्टनारानले आफ्नो जीवनको अन्तिम समयमा परिवारका सदस्यहरुलाई सम्झाउदै संस्कारगत कुराहरुले हाम्रो दिमाागमा यसको नराम्रो प्रभाव परेको छ । जसमा मृत्यु संस्कार झन संवेदनशील र परिवर्तन गर्न गाह्रो रहेको कुरा व्यक्त गरेको पाइन्छ । समाजमा विद्यमान रुढीगत कुराहरु बदल्दै लानु पर्छ मृत्यु हुँदा संस्कार जोगाउने क्रममा ऋण काढेर भोज भतेर गर्नु पर्ने प्रचलनलाई अस्वीकार गर्ने, परिवारमा नारीलाई सम्मान र समानताको व्यवहार गर्ने, अन्तर्जातीय विवाहलाई प्रोत्साहित गर्दै उपत्यका पर्वते र तराई

समाजका विच सद्भाव अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय एकतालाई बलियो बनाउने, विवाहमा तडक भडक देखाउने प्रचलनलाई हटाई गरिव र श्रमिक किसानलाई सजिलो गरी दाइजोमा पनि मितव्ययिता कायम गर्ने जस्ता विचारहरुलाई यस उपन्यासमा व्यक्त गरिएको छ । नयाँ समाजका पक्षधर हृदय चन्द्र सिंह प्रधानले यस उपन्यासमा सम्पूर्ण रुढिवादी र परम्परालाई जरैदेखि उखेलेर फ्याँक्ने र समाजमा नयाँ मान्यताहरुको स्थापना गर्ने आतुरता देखाएका छन् (पौड्याल,२०४१, पृ.६५०) ।

प्रस्तुत उपन्यासले अन्ध प्रचलनको कडा विरोध गरेको छ भने त्यस्तो विरोधमा समाजलाई क्रमशः सचेत बनाउँदै प्रगतिशील सुधारबाटै अघि बढ्न उपयुक्त हुने मान्यता पनि प्रस्तुत गरेको छ । प्रधानले प्रस्तुत गरेको यो मान्यता सामाजिक सापेक्षता अनुरूप नै विद्यमान समाजमा परिवर्तन ल्याउनु पर्छ भन्ने प्रगतिवादी मान्यता अनुकूलको देखिन्छ । यसरी 'एक चिहान' उपन्यासले नेपाली समाजलाई अग्रगामी यात्रामा बाधा पुऱ्याउने अन्ध संस्कारलाई छोड्दै अघि बढ्नु पर्ने प्रगतिवादी मान्यता प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

वर्गीय द्वन्द्व र निम्न वर्गीय पक्षको अभिव्यक्ति

'एक चिहान' उपन्यासमा आर्थिक रूपले सम्पन्न र विपन्न वर्गका बिचको वर्गीय द्वन्द्व प्रस्तुत गरी उच्च वर्गको शोषण, अन्याय र अत्याचारको टड्कारो विरोध गरिएको छ । यस उपन्यासमा शोषक र अत्याचारी वर्गका प्रतिनिधि चरित्रका रूपमा डा. गोदत्त प्रसाद र सुरमान सुब्बा प्रस्तुत भएका छन् भने शोषित र अत्याचार बेहोर्ने वर्गका प्रतिनिधिका रूपमा अष्ट नारानको परिवार प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा उपन्यासकारले धनी एवं सम्पन वर्गलाई कामुक, शोषक र चरित्रहीन रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् भने गरिब एवं निम्न वर्गलाई त्यस्ता कामुक, शोषक एवं चरित्रहीन व्यक्तिका गलत, घृणित एवं निकृष्ट व्यवहारको सशक्त विरोध गर्ने चरित्रका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

प्रस्तुत उपन्यासको चरित्र गोदत्त प्रसाद आर्थिक दृष्टिले सम्पन्न र पढेलेखेको शिक्षित व्यक्ति हो । ऊ यस उपन्यासमा प्रत्यक्ष रूपले आर्थिक शोषण गर्ने चरित्रका रूपमा नदेखिए पनि आर्थिक सम्पन्नताका आडमा निम्न वर्गका किसान परिवारलाई हेपेर नानीथकुँको भरिपूर्ण जबानीमा कामुक दृष्टि लगाउने चरित्र हो । ऊ निम्न वर्गका मानिसलाई अपमान गर्ने, हेप्ने र नटेर्ने चरित्र हो भन्ने कुरा अष्ट नारान सिकिस्त भई थला परेर उसलाई लिन जाँदा शिव नारानप्रति देखाएको अमानवीय व्यवहारले पनि जनाएको छ । गुभाजू सुभाजूलाई देखाएको भए पनि हुन्थ्यो भनी झिज्जिएर कुरा गर्ने र आफूलाई पहिलै फिस टक्र्याउन अड्डी लिने गोदत्त प्रसाद घर गएर नानीथकुँलाई देख्ने बित्तिकै बदलिन्छ । उसले बिरामी अष्ट नारानलाई कम्पाउन्डरले दिने सुई पनि आफै दिन तयार भएको मात्र होइन लागेको फिस पनि पछि एकै चोटि लिने कुरा गरेर एकाएक उदारता र सहयोगी भावना देखाउँछ । वस्तुतः डा.मा जागेको सो उदारता अष्ट नारानप्रतिको सहृदयता नभई नानीथकुँप्रतिको कामुक मनस्थितिको परिणाम हो भन्ने कुरा उपन्यासमा आएका त्यसपछिका घटनाहरूले नै बुझाएका छन् । उसले पैसाका अभावमा अष्ट नारानको मृत्युपछिको संस्कार कसरी गर्ने भनी छटपटाएका शिव नारान परिवारलाई २५ रुपियाँ दिएर अप्ठेरो फुकाइ दिने काम गरेको छ र त्यसैको मौका छोपेर नानीथकुँसितको निकटता र भेटघाट पनि बढाउँदै लगेको छ । त्यही सहयोगका नाममा परिवारमा आवत जावत पनि बढाउँदै लगी नानीथकुँसित आत्मीय प्रेम गरेको नाटक रच्न सफल भएको छ । यस उपन्यासमा आएका यस्ता घटनाहरूले आर्थिक रूपले सम्पन्न भएका आडमा निम्न वर्गका परिवारमा सहयोगका नाममा प्रवेश गर्ने तथा त्यस वर्गमाथि अनुचित र अमानवीय व्यवहार प्रदर्शन गर्ने दुष्ट चरित्रका क्रियाकलापलाई नै प्रदर्शित गरेको छ । डा.ले नानीथकुँको रूप यौवनमा आँखा गाड्नुमा गरिबहरूलाई हेप्ने सामाजिक प्रवृत्ति र नारीमाथिको अन्याय पूर्ण सामाजिक व्यवहार जिम्मेवार छ । यसरी आफू आर्थिक रूपले सम्पन्न भएकाले विपन्न वर्गका मानिसहरूसँग अनैतिक, अनुचित र हेपाहा प्रवृत्ति देखाउन कत्ति नहिच्किचाउने डा.को व्यवहार उच्च वर्गीय अत्याचारी मनस्थितिकै उपजका रूपमा 'एक चिहान' उपन्यासमा प्रकट भएको छ ।

प्रस्तुत उपन्यासमा सुरमान सुब्बा पनि आर्थिक रूपले उच्च वर्गको जमिन्दार, शोषक र निम्न वर्गका गरिबमाथि र नारीमाथि कुदृष्टि राख्ने कुटिल चरित्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । ऊ सम्पन्न जमिनदार हो । अष्ट नारानको परिवारले त्यसैको जमिन कमाएर जीविका चलाएको छ । उसले ऋणको २५ प्रतिशत ब्याज उठाउने (प्रधान, २०६७ पृ.२७) र शिव नारानको परिवार सहित अन्य मोहीबाट पनि जबर्दस्ती आयस्ता उठाउने गरेर आफ्नो उच्च

वर्गीय दुष्ट्याँइ देखाएको छ । उसले आफू ५७ वर्षको वृद्ध भएर पनि १७ वर्षकी किशोरी नानीथकुँमाथि कुदृष्टि राखेर काम पिपासु मनस्थिति पनि प्रकट गरेको छ । उसले नानीथकुँको जबानीमाथि कुदृष्टि राखेर नै आफ्नो कारिन्दा राम बहादुर मार्फत देशी तान पठाई नानीथकुँकी आमा लतमायालाई प्रलोभनमा पार्न एक हदसम्म सफलता पाएको छ । ऊ यस उपन्यासमा प्रत्यक्ष नदेखिए पनि उसको शोषणमुखी विचार र क्रियाकलाप राम बहादुर मार्फत प्रकट भएको छ । सुरमानको चरित्रबाट जमिन र धनको घमण्डमा परेर शोषण गर्ने उच्च वर्गका मानिसहरूको प्रतिनिधित्व भएको छ र उसले निम्न वर्गका श्रमजीवीमाथि उनीहरूको गरिबीलाई आड बनाएर शोषण र प्रलोभनको जाल बिछ्याउने तुच्छ कार्य गरेको छ । उसले स्वार्थ पुरा भए जातीय र आर्थिक विभेदलाई पनि बेवास्ता गर्ने तर स्वार्थ पुरा नभए आक्रामक बनेर गरिबहरूमाथि ज्यादती मच्चाउने कार्य गर्ने उच्च वर्गीय एवं उच्च जातीय संस्कारको प्रदर्शन पनि गरेको छ । तल्लो जातको मानिएको अष्ट नारानको परिवारकी नानीथकुँसँग वैवाहिक सम्बन्ध जोड्न खोजेको र त्यसो नहुँदा शोषण र आक्रमण गर्ने चेतावनी दिएको सुरमानको सन्दर्भले यसै तथ्यलाई प्रकट गरेको छ ।

प्रस्तुत उपन्यासमा निम्न वर्गीय चरित्रका रूपमा हर्ष नारानको ससुरा माहिला तामाङ तथा पुतली पनि प्रस्तुत भएका छन् । उनीहरू मूलतः ज्यामीको काम गर्ने श्रमिक मजदुर हुन् र उनीहरूमा पनि अन्तर्जातीय विवाह गर्ने प्रगतिशील विचार प्रकट भएको छ । उपन्यासकारले तिनीहरूमा त्यस प्रकारको विचार प्रकट हुनुमा के कारण थियो भन्ने पक्षलाई केलाउन आवश्यक नठाने पनि हर्ष नारान र पुतलीका बिच सँगसँगै काम गर्दाखेरि सहजै रूपमा माया जागेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरेका छन् । त्यस्तै यस उपन्यासमा अष्ट नारानको माहिलो छोरो पुन नारानको ससुरा पनि सिकर्मी काम गर्ने श्रमजीवी वर्गकै चरित्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यस उपन्यासमा पुन नारानलाई काम गर्न भनी पेश्की रकम उपलब्ध गराउने साहु चरित्रमा पनि उच्च वर्गीयता प्रकट भए पनि व्यवहार भने गरिबको व्यथा बुझ्ने खालको रहेको कुरो उसले परिवारको दुःख र सङ्कट महसुस गरेको देखाएबाट प्रकट भएको छ (प्रधान, २०६७ पृ.६-७) ।

'एक चिहान' उपन्यासले भिन्न वर्गका स्वभाव, क्रियाकलाप र पहिचानलाई मात्र प्रस्तुत नगरी तिनीहरूका बिचको द्वन्द्वलाई पनि प्रगतिवादी मान्यता अनुरूप स्वाभाविक रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । यस उपन्यासमा शिव नारानको परिवार र डा. गोदत्त प्रसादका बिचमा तथा शिव नारानको परिवार र सुरमानका बिचमा प्रभावकारी द्वन्द्व प्रकट भएको छ । यस द्वन्द्वले तत्कालीन र सामयिक नेपाली समाजका पनि श्रमजीवी निम्न वर्ग र उच्च वर्गका बिचको द्वन्द्वलाई प्रतिनिधिमूलतकताका आधारमा प्रकट गरेको छ । अर्थात् शिव नारानको परिवार समस्त निम्न वर्गीय नेपाली किसानको प्रतिनिधि बनेर प्रस्तुत भएको छ भने सुरमान शोषण गर्ने जमिनदार वर्गको र गोदत्त प्रसाद आर्थिक रूपले सम्पन्न तथा गरिब वर्गप्रति हेपाहा दृष्टि राख्ने व्यक्तिको प्रतिनिधि बनेर प्रस्तुत भएको छ । यस उपन्यासमा डा. पैसाका बलले र सुब्बा आफ्नो सरकारी पहुँच र जमिन्दारीका बलले श्रमजीवी अष्ट नारानको परिवारमा आर्थिक सहयोगका नाममा कुटिल ढङ्गमा शोषणको जाल फैलाइ रहेका छन् । उपन्यासमा उच्च वर्गको हेपाहा, कामुक एवं शोषणमूलक क्रियाकलापका विरुद्ध निम्न वर्गका श्रमजीवीले सशक्त प्रतिवाद गर्नु पर्ने र त्यसका निम्ति वैचारिक प्रतिवाद मात्र होइन घोक्रेठ्याक लागाएरै पनि तह लगाउनु पर्छ भन्ने प्रगतिवादी मान्यता प्रस्तुत गरिएको छ । नानीथकुँलाई माग्न पठाएको सुरमानको कारिन्दो राम बहादुरमाथि जाइ लागेको सन्दर्भले प्रतिवादको त्यही शैलीको सङ्केत गरेको छ । यस कारण प्रधानले मार्क्सवादलाई वर्ग सङ्घर्ष र मुक्तिको साधनका रूपमा बुझेका छन् र साहित्यलाई यसै वर्ग सङ्घर्षको सांस्कृतिक माध्यम ठानेका देखिन्छ (बराल, २०६३ पृ.१६६) भन्ने कुरामा विमति जनाउनु आवश्यक देखिन्न । यसबाट उपन्यासकार प्रधान धनी र गरिबका बिचको वा सामन्ती शोषक र शोषितका बिचको अन्तर्विरोधलाई प्रस्ट्याउँदै नयाँ समाजको निर्माण गर्ने उच्च आकाङ्क्षामा तल्लीन देखिन्छन् (पौड्याल, २०४१ पृ. ६२) । यस उपन्यासको गरिब एवं निम्न वर्गको श्रमजीवी किसान परिवारले डा. गोदत्त प्रसाद र सुरमानको कुदृष्टि तथा बदनियतका विरुद्ध प्रदर्शन गरेको विरोध र क्रियाकलापले त्यही प्रगतिवादी र परिवर्तनकामी विचारलाई सशक्त रूपमा आभिव्यक्त गरेको छ ।

लैङ्गिक विभेद प्रतिको असन्तुष्टी

प्रस्तुत उपन्यासमा नेपाली समाजमा रहेको लैङ्गिक विभेदका विरुद्ध पनि सशक्त आवाज उठाइएको छ । अष्ट नारानका परिवारमा नारी र पुरुषका बिच समान स्तरको सम्बन्ध रहेको छ र खान बस्दा पनि सबैले एकै चोटि पस्केर

बराबरी बाँडी एकै चोटि खान बस्ने प्रचलन छ । यसो गर्दा प्रायः खाना पकाउने काममा संलग्न महिलालाई खाना कम्ती हुने वा अरूले खाइ रहँदा कुरेर बस्नु पर्ने अवस्था नआओस् भन्ने सचेतता देखाएको बुझिन्छ । यस्तो कुरो त्यति ठुलो नलागे पनि परिवारभित्रको संस्कार बदल्नमा निकै उपयोगी मान्नु पर्छ । त्यस्तै यस उपन्यासकी रञ्जना देवी नारी अधिकार र अस्तित्वप्रति निकै सचेत चरित्रका रूपमा देखिएकी छ । ऊ आफ्नो पति गोदत्त प्रसादको देखावटी मायाजालमा नानीथकुँ फस्दै गएको देखेपछि तुरुन्तै सक्रियता देखाई उसलाई पतिको चरित्रहीन स्वभाव र अरू अरू पुरुषका पनि त्यस प्रकारका गलत नियतप्रति नारी आफै सचेत हुनु पर्ने सल्लाह दिएकी छ । उसले आफ्नो लोग्नेको बानी राम्रो नभएको, उसले घरमा काम गर्ने नोकर्नीसँग पनि अनुचित सम्बन्ध राख्न खोजेको जानकारी समेत गराई सचेत गराउन खोजेकी छ । यस प्रकार सम्झाएर सचेत पार्न खोज्दा पनि गोदत्त प्रसादको अन्धो आवेगी प्रेममा एकोरिएकी नानीथकुँले मान्ने छाँट नदेखाएपछि मिठो मुखले नारी अधिकार, मर्यादाको रक्षा र कर्तव्यका बारेमा महत्त्व पूर्ण सुझावहरू दिएकी छ । उसले नानीथकुँलाई “स्वस्नी मान्छेको इज्जत स्वस्नी मान्छेले नै राख्न जान्नु पर्छ ” भन्दै “ नारी भएर तिमीले नारीको मूल्य पहिचान्न सक, नारीको महत्त्व बढाउन कोसिस गर । समाजको मर्यादा र गौरव नारीको मूल्यमा निर्भर छ (प्रधान, २०६७ पृ. ६४-६५) भन्ने नारी स्वाभिमान र नारी अस्तित्वको रक्षा गर्नु पर्ने महत्त्व पूर्ण विचार व्यक्त गरेकी छ । रञ्जना देवीका यस्ता भनाइहरू आफूले सौता भोग्नु नपरोस् भन्ने सीमित स्वार्थमा आधारित खालका हुन् कि भन्ने कदापि लाग्दैनन् । ती विचारले रञ्जना देवीको चारित्रिक उच्चतालाई झल्काएका छन् र आई. ए. सम्म पढेकी शिक्षित नारीको वैचारिक परिपक्वतालाई प्रकट गर्दै समग्र नारी अस्तित्व र मर्यादाको रक्षा गर्नु पर्ने सजगता प्रस्तुत गरेका छन् । अल्लारे उमेरकी नानीथकुँ गोदत्त प्रसादसितको मायामा लहसिएर उसको (गोदत्त) प्रेम पाए संसारको कुनै शक्तिले आफूलाई छुन नसक्ने भनेर एकोरिएकीमा रञ्जना देवीले नै नारी अधिकारका बारेमा राम्ररी सम्झाइ बुझाइ गरेपछि “म स्वस्नी मान्छेकी कलङ्किनी हुन चाहन्न, म जिन्दगी बेच्न चाहन्न (प्रधान, २०६७ पृ.९०) भन्न पुगेकी छ । साथै नानीथकुँका मनमा नारी अधिकार र मर्यादाबोध जगाउनमा शिव नारानको पनि उल्लेख्य भूमिका रहेको सन्दर्भ पनि महत्त्व पूर्ण नै छ । यसरी प्रस्तुत उपन्यासले समाजमा नारीमाथि असमान व्यवहार गर्ने, तिनीहरूलाई केवल भोग र वासनाका साधन ठान्न खोज्ने पुरुषका गलत प्रवृत्ति विरुद्ध नारीहरू स्वयं सचेत र सजग हुनु पर्ने मान्यता प्रस्तुत गरेको छ र यस प्रकारको विचार प्रस्तुत गर्नुमा रञ्जना देवीका साथै शिव नारानको विचार पनि महत्त्व पूर्ण रहेको देखिएको छ ।

प्रस्तुत उपन्यासमा सुरमान सुब्बा र गोदत्त प्रसाद जस्ता भ्रष्ट र सामन्त चरित्रहरू नारीलाई असमान र अपमानजनक व्यवहार गर्न खोज्नेमा परेका छन् भने रञ्जना देवी, शिव नारान र उसको परिवार समानताको व्यवहार गर्ने रूपमा प्रस्तुत भएका छन् । यस उपन्यासकी शिव नारानकी पत्नी हाकुमाया झन् सशक्त चरित्रका रूपमा देखिएकी छ । उसले त सुरमान सुब्बाको कारिन्दा राम बहादुरलाई नानीथकुँसित बिहे रचाउने लालचमा ल्याइ दिएको देशी तान फिर्ता लैजान खोज्दा “जा पच भयो तेरो तान !” भन्दै धपाएकी छ । क्रियाशीलता कम भए पनि हाकुमायाको चरित्र सङ्घर्षशील देखिएको छ । लतमाया र नानीथकुँ पहिले नारी अधिकारप्रति त्यति सचेत नरहे पनि पछि सचेत भएका छन् । समग्रमा ‘एक चिहान’ उपन्यासले प्रेम र विवाहका बारेमा नयाँ मान्यता प्रस्तुत गर्दै लैङ्गिक विभेदका विरुद्ध पनि अग्रगामी र व्यावहारिक पाइला चालेको छ र यसबाट राष्ट्रिय एकता र देशभक्ति पूर्ण मार्गको खोजी पनि भएको छ । नारी अधिकारप्रति निकै सचेत रञ्जना देवीमा नारी स्वतन्त्रताको प्रबलता पाइनुका साथै शिव नारान र उसका परिवारको नारी समानता र अधिकारप्रतिको सचेत विचारले प्रस्तुत उपन्यासलाई प्रगतिवादी मान्यता अनुकूलको बनाएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

समापन

हृदय चन्द्र सिंह प्रधानद्वारा रचित ‘एक चिहान’ उपन्यासको अन्तर्वस्तुले नेपाली समाज विकासका बाधक तत्वहरूको राम्ररी छानबिन गरेको छ ती तत्वलाई हटाई अग्रगामी यात्रामा अघि बढ्नु पर्ने मार्ग निर्देश पनि गरेको छ । यसले वर्षौंदेखि नेपाली समाजमा जरा गाडी बसेका संस्कारगत अन्धता र धार्मिक रूढिहरूलाई छोड्दै क्रमशः सामाजिक परिवर्तनको प्रगतिशील र प्रगतिवादी मार्ग अवलम्बन गर्नु पर्ने मान्यता प्रस्तुत गरेको छ । यस्तो परिवर्तनलाई नेपाली समाजको सापेक्षता अनुकूल नै अघि बढाउनु पर्ने विचार पनि यसले प्रस्तुत गरेको छ । यस उपन्यासले प्रेमका नाममा हुने वासनात्मक सुखभोगको लिप्सालाई पुरै अस्वीकार र विरोध गर्नुका साथै अनमेल विवाह, बहु विवाह जस्ता कुप्रथाको टड्कारो विरोध गरेको छ । यसले नारीमाथि विभेद पूर्ण व्यवहार गर्ने, वासनात्मक एवं कामुक दृष्टि लगाउने सामन्ती एवं पुरुषवादी कुदृष्टिको पनि घृणापूर्वक विरोध गरेको छ । सम्पन वर्गका सामन्त एवं

भ्रष्ट कर्मचारीबाट श्रमजीवी गरिब वर्गमाथि गरिने शोषणजन्य व्यवहारको सशक्त एवं बलपूर्वक प्रतिरोध पनि गर्नु पर्ने मान्यता यसले प्रस्तुत गरेको छ । समाज विकासको प्रक्रियामा श्रमको आधारभूत महत्त्व रहेको कुरातिर सङ्केत गर्दै प्रस्तुत उपन्यासले किसान, मजदुर आदि निम्न वर्गका श्रमिकले आफ्नो श्रमिक कर्मलाई कहिल्यै छोड्न नहुने मान्यता पनि प्रकट गरेको छ ।

समग्रमा 'एक चिहान' उपन्यासले समाजमा जरा गाडी बसेका संस्कारगत अन्धताका विविध पक्षलाई छोड्दै प्रेम र विवाहका बारेमा पनि परिवर्तनमुखी विचार प्रस्तुत गरेको छ । यसले लैङ्गिक विभेदका विरुद्ध नारीभित्रै सचेतताको आवश्यकता औंल्याउनुका साथै शोषणको विरोध तथा श्रमको सम्मानका लागि पनि वर्गीय मुक्तिको आन्दोलनलाई सशक्त रूपले अघि बढाउनु पर्ने प्रगतिवादी मान्यता प्रस्तुत गरेको छ । अन्त्यमा प्राकृतिक विपत्तिबाट परिवारको एकै चिहान भएको प्रसङ्गले मानवीय नियतिको गलत सन्देश जान सक्ने कुरा र उपन्यासभित्रका कतिपय घटनाको कार्य कारणजन्य कलात्मक तालमेलको अभाव खड्किए पनि मूलतः प्रस्तुत उपन्यासले समाजको अग्रगामी परिवर्तनको प्रगतिवादी अन्तर्वस्तुलाई सशक्ततापूर्वक प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

आचार्य कृष्णप्रसाद (२०६२), *पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त र नेपाली समालोचना,* काठमाडौं : क्षितिज प्रकाशन ।
जैन निर्मला, (ई. १०९२), *साहित्यका समाजशस्त्रीय चिन्तन,* (दोस्रो सं.), दिल्ली : मोर्डन टाउन ।
दास प्रभाकरलाल र अन्य, (२०६१), *विश्वका प्रमुख मानवशास्त्रीहरु एक परिचय,* काठमाडौं : रेखारानी प्रकाशन ।
दुर्खिम इमाइल, (ई.स.१८९३-१९५६), *द डिभिजन अव् लेवर इन सोसाइटी,* न्युयोर्क : द फ्री प्रेस ।
त्रिपाठी वासुदेव (२०४९), *पाश्चात्य साहित्यको सैद्धान्तिक परम्परा,* भाग-२, (ते.सं.), ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
पाण्डेय मैनेजर (ई. २००६), *साहित्य मे समाजशस्त्र की भूमिका,* चण्डीगढ : हरीयाणा साहित्य अकादमी ।
पौड्याल हीरामणि शर्मा (२०४१), समालोचनाको बाटोमा, पर्वत : इन्दिरा शर्मा पौड्याल ।
प्रधान हृदयचन्द्रसिंह, (२०५२), *नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार* (ते.सं.), ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
प्रधान हृदयचन्द्रसिंह, (२०६७), *एक चिहान,* ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
बराल ऋषिराज. (२०६३). *उपन्यासको सौन्दर्यशास्त्र* (दो.सं.). ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
बराल कृष्णहरि र एटम, नेत्र, (२०६६), *उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास* (ते.सं.), ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
लुइटेल खगेन्द्रप्रसाद, (२०६९), *नेपाली उपन्यासको इतिहास,* काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
शर्मा मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल (२०७२), *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त,* (चौ.सं.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।